

פרק חמישי — 'אף על פי'

ציונים והערות

'אף על פי שאמרו בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה, אם רצה להוסיף אפילו מאה מנה יוסיף' — באור הפשט [ומדוע לא נקטו 'אעפ"י שכתובת בתולה מאתים, אם רצה להוסיף יוסיף'. כן דקדק מהר"ם שיף]: משנתנו מהוה המשך למשנה שבסוף הפרק הקודם, 'לא כתב לה כתובה — בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה מפני שהוא תנאי בית דין, וכיון שהכתובה היא תנאי בית דין ואי אפשר לגרוע ממנה או ליפטר ממנה, הוה אמינא שגם אין להוסיף עליה כדי שלא לבייש מי שאין לו (כמו שאמרו בגמרא) אלא בכל נישואין יהיה תנאי בית דין לכתובה קבועה, לא פחות ולא יותר, ומשמיענו התנא שאינו כן, אלא אם רצה מוסיף. [אבל אילו היה הדין שאפשר לפחות מהכתובה, הרי שלא חששו לבייש, ואין צורך לומר שאפשר להוסיף עליה]. (עפ"י אגרות משה אה"ע ח"א קח. וע"ש פירוש נוסף).

'אם רצה להוסיף אפילו מאה מנה מוסיף' — התוס' נתנו כאן שני הסברים כיצד אדם מתחייב התחייבות ממונית על אף שאין לו ממון בעת ההתחייבות, והרי זה כמקנה דבר שלא בא לעולם; ההסבר האחד שכתבו, שיכול אדם לשעבד את גופו (לא את הנכסים) לחוב. והגוף — הרי ישנו בעולם. ע' באריכות בענין זה בטושו"ע חו"מ סו, ובנושאי כלים שם; שו"ת מהרי"ט חו"מ כג; קצות החשן ס, ה קיב, א פו, א; פני יהושע וקובץ שעורים כאן; רמ"א בית שמואל ובהגר"א אה"ע סו, א; אבני נזר אה"ע שיו; אבי עזרי (רביעאה) — אישות יח, יד. ועוד כתבו שמועיל הדבר משום הודאת בעל דין, שמודה שיש לו קרקע, גם אם אנו יודעים שאין לו. (וע"ע באילת השחר להלן פא: אבני נזר אה"ע שיה, ה). והמאירי תירץ משום שתוספת ככתובה, והריהו חייב משום מעשה בית דין ולא משום התחייבותו. (ע' בשערי שמועות בבאור דברי המאירי. וע"ע טור אה"ע סו, ח; שו"ת אבני נזר חו"מ קלג ד"ה נשוב).

'רצה לכתוב לה לא קתני אלא רצה להוסיף, מסייע ליה לר' איבו אמר רבי ינאי דאמר ר' איבו אמר רבי ינאי: תנאי כתובה ככתובה דמי, נפקא מינה... — יש מי שכתב שלפרש"י משמע ש'תנאי כתובה ככתובה' לא מועיל אלא לענין שגם התוספת שם כתובה עליו בפני עצמו, ולא שמתוסף על העיקר להיחשב כדבר אחד עם הכתובה. ולפי זה כל הנפקותות שפרשו התוס' (בד"ה ולפוגמת ובד"ה ולתובעת ובד"ה ולשבועה) אינן שייכות לפרש"י, אלא רק להבנת התוס' שהתוספת ככתובה עצמה ממש, להיות כדבר אחד. (עפ"י שערי שמועות, ע"ש).

דף נה

...זלשביעית' — פרש"י, דין התוספת כעיקר הכתובה שאין שביעית משמטתה. והקשו בתוס', לשיטת התנאים שאין שביעית משמטת אלא הלואה, ולא הקפת חנות ושכר שכיר, הרי גם אם לא היה דין התוספת ככתובה, לא היתה נשמטת? ופרשו הם בדרך אחרת. יש שכתבו בדעת רש"י שגדר 'הלואה' ששביעית משמטתה, הוא כל חוב שיש בו הרווחת זמן מצד המחייב. ואין זה גורת הכתוב של הלואה במובן המצומצם. ולכן גם כתובה, אם לא שהיא מעשה ב"ד

(ערש"י גטין יח.) שאינה משמטת, היתה כהלואה, לפי שזמן הגירושין הרי הוא כזמן הניתן לשהות את הפרעון. [הדברים ממילא נוגעים לענין הגדרת 'זקיפה במלוה' (שהופכת חוב מסוג כלשהו ל'הלואה'), שלפי רש"י גדרה: נתינת זמן לפרעון. (ע' זכר יצחק ח"ב כג. וע"ע: שטמ"ק כאן בשם ר"י מיגאש; חידושי רעק"א; קובץ שיעורים אות קס).]

'מטלטלי ואיתנהו בעיניהו — בלא שבועה. ליתנהו בעיניהו...' — למה נקטו 'מטלטלי' דוקא? מכאן סיוע לשיטת התוס' (להלן נז): שאם ייחד קרקע לצורך גבית הכתובה ולא שעבד את שאר הנכסים, אם נסתחפה השדה או הופסדה בדרך אחרת — הפסידה כתובתה. לכך נקט מטלטלין, לפי שבקרקע, פעמים שב'ליתנהו' אינה גובה כל עיקר, כאמור. (רעק"א)

'הלכה כר' שמעון שזורי במסוכן ובתרומת מעשר...' — 'שמעתי מאדמו"ר (הגרש"ז אויערבך) זללה"ה, ואיני זוכר אם אמר זה בשם משהו, דהיה לו להקדים השני, דהוא בסדר זרעים, לפני הראשון, שהוא בסדר נשים — אלא דלישנא דקרא נקט, ישע"י מ' כ'. (מהגר"א נבנצל שליט"א).

(ע"ב) 'מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין... הרי היא כמתנת בריא, שאם עמד אינו חוזר' — זהו רק בסתם, אבל המצוה מחמת מיתה, ועמד — חוזר. לפי שידוע לנו שכל מתנתו אינה אלא מחמת המיתה. והוא הדין במקנה 'מעכשו' ועמד מחליו — אם מצוה מחמת מיתה, חוזר. (ר"י בן מגאש; נמוקי יוסף. עוד הביא בנמו"י, שלדעת ר"י מגאש אפילו לא עמד — חוזר. והרא"ה והריטב"א חלקו. וטעמם, שכאשר יש קנין 'מעכשו', הסיבה היחידה שיכול לחזור, היא משום האומדנא שאינו נותן אלא באם ימות, שאין אדם משאיר עצמו ערטיילאי מכל נכסיו, (לא כן כאשר אין קנין מעכשו, שחוזר משום שעדיין לא חלה המתנה כלל, רק לאחר מיתה), ולכן אין שייך לחזור כאשר הוא עדיין חולה ורוצה להעביר המתנה מראובן לשמעון וכדומה — שכלפי זה אין אומדנא כלל. עפ"י קהלות יעקב ב"ב מא).

יש אומרים, דוקא אם אמר בפירוש שמצוה מחמת מיתה, ולא שנתאונן על מיתתו וכדו'. ויש חולקים. (ע' בפוסקים, חו"מ רנ, יג יד).
הרשב"א (בב"ב) כתב שמדברי ר"ח והראב"ד נראה שאין סוברים כהר"י מגאש.

— יש אומרים שאם המקבל בקש קנין, והנותן נאות לו — חלה מתנתו, שאין בזה גילוי דעת שלא גמר להקנותו אלא בשטר, כי לא עשה כן אלא לקיים רצון המקבל. וכן י"א שאם החולה היה סבור בטעות שצריך קנין — שקונה. (ע' בפוסקים — חו"מ רנ; נודע ביהודה — קמא, חו"מ כו כה; פסקי דינים רבניים — ח"ו עמ' 70).

— בשו"ת אחיעזר (ח"ב כב, וה"ג סח, א) באר (עפ"י סוגיתנו והירושלמי בפאה ג, ז) מחלוקת רב ושמואל בדרך זו; לרב, דעתו של השכיב-מרע להקנות מעכשו — באם ימות, וכאשר מת ונתקיים תנאו, חלה מתנתו למפרע. (ורב חולק על מה שאמר שמואל בבבא-בתרא: 'כל שאילו עמד חוזר, חוזר במתנתו' ולדעתו בחליו אינו יכול לחזור, רק אם עמד חוזר גם כשעשה קנין — מצד האומדנא שלא נתן אלא על דעת שימות). ולכן לא חשש רב שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר, כי לדעתו כל מתנת שכ"מ — מעכשו היא. ואדרבה, כשפרש הקנין בשטר בטלה האומדנא, כי הוא חיזק את מתנתו שלא יוכל לחזור בה לעולם.

ושמואל לשיטתו ששכ"מ יכול לחזור ממתנתו, כי דעתו להקנות רק לאחר מיתה, [ואם עמד חוזר —

לא משום 'אומדנא' אלא משום שעדיין לא הגיע זמן חלות המתנה, ועל כן חושש שמא לא גמר להקנות אלא לאחר מיתה, ודי בספק זה, שהוא ספק בעיקר הקנין, להחזיק הנכסים ביד היורשים. [ואינו דומה ל'ספק אומדנא' שלדעת הרא"ש (בב"ב קמח) אינו מבטל הקנין — כי כאן הספק הוא בעיקר המעשה, שהרי כל שכ"מ דעתו שיחול מעשהו רק לאחר מיתה].
וע"ע בקהלות יעקב — סוסי"א מא.

דף נו

דין 'תנאי' — מהותו וכוחו

על שאלה יסודית בענין התנאי, עמדו הראשונים בסוגיתנו: הלכה היא, שהמתנה על מה שכתוב בתורה — תנאו בטל. כמו כן לשיטות שונות, כל תנאי שחסרים בו 'משפטי התנאים' ('הן קודם ללאו' 'תנאי קודם למעשה' 'שאפשר לקיימו' וכו') הנלמדים מפרשת בני גד ובני ראובן — תנאי בטל ומעשה קיים. וקשה, הלוא המתנה פירש בתנאו שאם התנאי לא יתקיים, אינו חפץ במעשה. ואיך חל הדבר ללא רצונו? כגון, האומר 'הרי את מקודשת לי ע"מ שאין לך שאר כסות ועונה' וכפל תנאו ופירש שאם יתחייב בהם, לא תהא מקודשת — כיצד תקדש לו ללא רצונו?
בין שאר ההסברים, כתבו התוספות בסוגיתנו: לולא שלמדנו מפרשת בני גד ובני ראובן דיני תנאים, לא היה מועיל להגביל ולהתנות מעשה שנעשה, אלא היה חל באופן מוחלט, לכן, כיון שכל המקור לכך שמועיל תנאי, משם הוא נלמד, כל שאינו דומה לסוג התנאי ואופן ההתנאה — הרי הוא בטל. 'ודבריהם צריכים באור: דהא כל הענין של תנאי הוא דבר המובן לכל בר שכל, ומה טעם זקוקים דוקא לילפותא מבני גד ובני ראובן?' (לשון הגרש"ז אויערבך זצ"ל במנחת שלמה ח"א פ, ז. וכן תמהו בקובץ שיעורים כאן, ובאג"מ אה"ע סוף ח"א).

ובארו האחרונים (הנזכרים) וע"ש במנחת שלמה שהאריך בכל זה ובתחילה צידד בהסבר אחר, אך אינו עונה על שאר קשיים שיש בענין, ע"ש. וע' באג"מ הסבר בסגנון שונה: מעצם הגדרתו ההלכתית של התנאי, וכן מלשונו של התנאי, מבואר שאין הוא כ'שיר' בגופו של מעשה, אלא 'מילתא אחרית' הוא, היינו, האדם עושה מעשה גמור שבכוהו להחיל דינים שונים, אלא שרצונו שהמעשה שעשה יהא תלוי ועומד בדבר צדדי. כמה השלכות יש להגדרה זו: אחת מהן, המקדש או המגרש, שהתנה תנאי בנוסח 'הרי את... אם ירדו גשמים', אם בא לחזור בו מהתנאי — חזור, ואינו זקוק לעשות שוב את המעשה. והטעם: המעשה מצד עצמו שלם וגמור, אלא שחדשה תורה שניתן להוסיף ענינים אחרים, שחלות הדין של המעשה תיתלה בהם. ביסוד זה גם מובנת שיטת האומרים שאין צורך בשני עדים לביטול תנאי, ולא דנים אותו כ'דבר שבערוה' שאינו פחות משנים, משום שהתנאי עצמו אינו מהוה חלק ממעשה הקידושין. כיון שכך, מצד הסברה לא היה מועיל תנאי כגון זה כלל, שהרי אין חסרון ופגם ושיור במעשה [בניגוד למקדש 'חוץ מפלוני' או מקדש 'לאחר שלשים'], ואין אדם יכול לעכב את תחולתו של מעשה שנעשה כהוגן, אלא שחידוש הוא שחדשה תורה. ולכן אינו מועיל אלא בהגבלות מסוימות. ואכן, הוסיף הגרש"ז (שם אות ט, ובסי' כו ד"ה אך), אם יתנה האדם באופן אחר, שיאמר: איני מקדשך אלא באופן כזה שאין לך עלי שאר כסות וכו', או שאומר: אם אין ערך לתנאי מפני שהוא כנגד התורה, או מחמת כל סיבה אחרת, איני רוצה בקידושין — ודאי וודאי שאינה מקודשת. שהרי אינו חפץ במעשה עצמו.

(בספר הר צבי כתב שבמקום שהמעשה עצמו מוכיח מכה אומדנא שהקנין נעשה על תנאי מסוים, אין אנו צריכים ללימוד מפרשת בני גד ובני ראובן אלא סברא היא, הלכך גם אם התנה ללא משפטי התנאים נראה שמועיל תנאו, שהרי אין אנו צריכים לדיבורו כלל).

כל זה אמור כשקבלה אשתו. ערש"י ותוס'. ורש"י הביא פירוש נוסף שכשאומר כן כשהוא שכיב מרע, הרי זה כמחלק שאר הנכסים לבניו ושוב אין האשה ניוזנית מהם.

פרק חמישי; דפים נד — נה

צח. תנאי כתובה ככתובה — למאי נפקא מינה?

אמר רבי איבו אמר רבי ינאי: תנאי כתובה ככתובה. וכן דייקו ממשנתנו. נפקא מינה למוכרת ולמוחלת כתובה, שאף התוספת בכלל; למורדת, שפוחתים לה מדמי הכתובה ולא יותר (לחכמים), אף מהתוספת פוחתים והולכים; לפוגמת כתובה, שאם פגמה מהתוספת ונפרעה ממנה, לא תפרע אלא בשבועה אם בעלה טוען התקבלת כל כתובתיך.

א. כן פרש"י. והתוס' מפרשים, שאם פגמה כתובה לא תגבה גם התוספת אלא בשבועה, אפילו היתה התוספת בשטר נפרד.

ב. יש אומרים שאם פגמה התוספת אין נחשבת פגימה כי אם כלפי התוספת ולא לכל הכתובה, ואם פגמה התוספת אינה נשבעת על עיקר הכתובה. (עפ"י רא"ה. וכ"כ בשערי שמועות' בדעת רש"י, שלכן כתב פגמה לדינר ולא כתב שפגמה לכל התוספת);

לתובעת כתובה בב"ד, שאמרו חכמים אין לה מזונות, אף תובעת התוספת בכלל זה. (כן פרש"י. והתוס' פרשו לפי חכמים (צ:): שהתובעת מקצת כתובה יש לה מזונות, אם תבעה מנה ומאתים ושיירה תוספת, יש לה מזונות, כי כיון שתוספת ככתובה הרי לא תבעה אלא מקצת כתובה); לעוברת על דת, שיוצאת בלא כתובה;

לשבה — שאין האשה נוטלת כתובה משבה ששבחו נכסים לאחר מיתת בעלה; לשבועה — לכל דבר שצריך לישבע על הכתובה, הוא הדין לתוספת.

כן פרש"י. והתוס' פרשו שאם נשבעה על הכתובה נשבעה גם על התוספת, שכשבאה לגבות תוספת אינה צריכה לחזור ולישבע;

לשביעית — שאין שביעית משמטת כתובה; לכותב כל נכסיו לבניו וכתב לאשתו קרקע כל שהוא אבדה כתובה (בב"ב קלב.) והתוספת ככתובה; לגבות מן הקרקע; ומן הזיבורית;

וכל זמן שהיא בבית אביה ועברו עשרים וחמש שנה — מחלה כתובה, והתוספת בכלל; ולכתובת בנין דכרין — כשם שנוטלים נדוניית אבי אדם כך נוטלים תוספת.

א. יש מי שכתב שרש"י חולק על פירושי התוס' הנ"ל בפוגמת ובתובעת ולשבועה, כי לדעתו אין התוספת מתוספת על עיקר הכתובה להיות נידונית כחלק ממנה אלא היא דבר נפרד ששם 'כתובה' עליו. (עפ"י שערי שמועות).

ב. ממאנת ושניה אין להן כתובה ויש להן תוספת, כי מתחילה כשכתב תוספת לא כתב על דעת כתובה, כי יודע שאין להן כתובה. וכן הדין באיילונית שלא הכיר בה, מתחילה כתב לה התוספת כמתנה בעלמא אפילו תימצא איילונית, משא"כ העיקר לא כתב אלא כפי שחיבוהו חכמים, רק אם אינה איילונית. (עפ"י תוס').

ג. ההפלאה (בקונטרס אחרון) נסתפק, כשהוסיף לה תוספת כתובה לאחר הנישואין, האם הבנים שנולדו קודם ההוספה בכלל ירושת התוספת משום 'בנין דכרין'.

דף נה

דין טריפת כתובת בנין דכרין ממשועבדים — לעיל נב.

- צט. א. המיחד לאשתו קרקע או מטלטלין לכתובה — האם היא צריכה שבועה ליתומים כשגובה את כתובתה?
 ב. הנותן מתנה ואמר לעדים כתבו וחתמו — האם צריך להימלך בו אם עדיין עומד בדיבור?
 ג. מי הם החכמים ההולכים אחר אומדן דעת האדם בדבר שאינו מפורש בדבריו?
 ד. מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין — מה דינה?

א. המיחד מטלטלין לכתובת אשתו ומת, והן בעין — כשנפרעת מהם נוטלתן שלא בשבועה, (כי מה טעם אמרו חכמים מנכסי יתומים לא תפרע אלא בשבועה, שחוששים שמא התפיס לה צרורות, וכאן הרי אלו הן הצרורות שהתפיסה). אין המטלטלין בעין — נחלקו חכמי פומבדיתא ומחסיא האם צריכה שבועה. והסיקו להלכה שאינה צריכה שבועה.

לפירוש הרי"ף [דלא כרש"י], לא נחלקו אלא כשיש מטלטלים מחמת אותם מטלטלים שיחד, כגון שקנה בהם סחורה, אבל אם אין אחרים מחמתם — לדברי הכל צריכה שבועה. והרא"ש הקשה על כך.

ייחד לה קרקע וסיימה בארבעת מצריה — בלא שבועה. במיצר אחד — פומבדיתא אמרו בלא שבועה, בני מתא מחסיא אמרו בשבועה. והלכה בלא שבועה.

וכל זה בכתובה, לפי שאינו עשוי להתפיסה צרורות אחרים, אבל בבעל חוב חוששים לפרעון. (ראב"ד; רבנו יונה).

ב. אמר לעדים כתבו וחתמו ותנו (כגון מתנת קרקע. רש"י); קנו ממנו — אין צריך להימלך בו אם עדיין עומד בדעתו שיכתבו לו, כי סתם קנין לכתובה עומד. לא קנו ממנו — נחלקו חכמי פומבדיתא ומחסיא, והסיקו להלכה שצריך להימלך.

כתבו התוס': כשקנו ממנו אין צריך להימלך אפילו לא אמר כתבו, כי כיון שנותן בעין יפה שמקנה לו מיד, יש לנו לומר שייפה כחו גם לענין כתיבה.

למאן דאמר אחריות טעות סופר, צריך להימלך בו על כתיבת האחריות, אפילו קנו מידו.

ג. רבי אלעזר בן עזריה אמר שאלמנה או גרושה מן האירוסין אינה גובה תוספת כתובה, כי אומדים דעתו שלא כתב לה אלא על מנת לכונסה. [מבואר בגמרא שגם אם חולקים על דין זה, אפשר שהולכים אחר אומדנא, כי יש לומר שכתב לה משום קירוב הדעת וכבר נתקרבה דעתם].

וכן רבי נתן הולך אחר אומדנא (ואפילו אין בדברי האדם גילוי דעת מפורש. ע' ב"ב קמו), שלכן אמר הלכה כרבי שמעון שזורי במסוכן (= גוסס) שאמר כתבו גט לאשתי, אף על פי שלא אמר 'תנו' — נותנים, שאומדים דעתו שלא אמר כתבו אלא כדי שיתנו. (וכן דעת רבי שמעון בן מנסיא. וכן פוסק רבי יוחנן / רבי יונתן. עפ"י ב"ב קמו; מנחות ל:).

ואף רב הולך אחר אומדנא, שלכך סובר שמתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין, אומדים את דעתו שרוצה לזכות את המקבל בשני כחות, כמתנת שכיב-מרע וכמתנת בריא (כדלהלן).

(להלכה הולכים אחר אומדנא, אף לענין הוצאת ממון וכן לענין איסור ערוה. ע' רמב"ם זכיה ו, א; חו"מ רמז, א; שו"ת מהרי"ק קכט).

ד. מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין — בשם רב אמרו: יש במתנה זו כח כפול, כח מתנת שכיב מרע, שמועילה כשאמר 'הלואתי לפלוני' [אף ללא קנין 'מעמד שלשתן'], וכח מתנת בריא — שאם עמד אינו יכול לחזור בו. ושמואל נסתפק לומר שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר ואין שטר לאחר מיתה. לשיטת רשב"ם ורבנו תם, לדברי שמואל חוששים שמתנה זו מבוטלת לגמרי. והתוס' חולקים וסוברים שאין הקנין מגרע כחו ולא מוסיף לו כח לחזור בו כשעמד אלא אם כתב שטר וכתב בו את הקנין, ובוה נחלקו רב ושמואל — בשטר שכתוב בו קנין. אם הקנין נעשה בלשון יפוי כח על מתנת שכיב מרע — מודה שמואל שמתנתו מועילה, אך אם עמד — חוזר. התוס' פסקו כשמואל (וכ"נ בטשו"ע — רנ"ט יז), אך הביאו מרבנו תם שפסק כרב, כי שמואל עצמו מסופק בדבר.

דפים נה — נו

ק. נתאלמנה או נתגרשה מן האירוסין — האם היא גובה תוספת כתובה? ומה הדין בנכנסה לחופה ולא נבעלה? כאמור למעלה, לדברי רבי אלעזר בן עזריה אלמנה או גרושה מן האירוסין אינה גובה תוספת כתובה, שלא כתב לה אלא על מנת לכנסה. ונחלקו רב ורבי נתן האם הלכה כמותו או כחכמים. וכן נחלקו רבי חנינא ורבי ינאי. רב(י) ושמואל פסקו כראב"ע, ורב נחמן אמר אין הלכה כמותו. [ונהרדעי אמרו בשמו הלכה כראב"ע]. והסיקו הלכה למעשה כרבי אלעזר בן עזריה. אעפ"י שהלכה כראב"ע, אפשר שכנסה נשתעבדו הנכסים משעת כתיבה דאירוסין. כן נסתפקו בירושלמי י.א. נסתפק רבין בנכנסה לחופה ולא נבעלה, ומת — האם לראב"ע גובה התוספת אם לאו. ורב אשי נסתפק, אם תמצוי לומר חיבת חופה קונה ויש לה, כיצד הדין בנכנסה לחופה ופירסה נדה, שמא כיון שאינה ראויה לביאה אין לה. ועלה ב'תיקו'.

דף נו

קא. א. האם זמן חופה וביאה בלילה דוקא?
 ב. האם רשאי אדם לייחד מטלטלין לכתובת אשתו?
 ג. מי שפרע מקצת חובו — האם יכול לחייב את המלוה להחליף את השטר הראשון או יכול הלה לומר לו אכתוב לך שובר ולא אחליף?
 ד. האם עשו חכמים חיזוק לדבריהם יותר משל תורה?
 א. אסור לשמש מיטתו ביום. ואמר רבא: אם היה בבית אפל — מותר. [ותלמיד חכם שאינו בא להמשך בכך, הרי זה מאפיל בטליתו ומשמש. ואין נזקקין לדבר זה אלא מפני צורך גדול. ודרך קדושה לשמש באמצע הלילה. לשון הרמב"ם איסור"ב כא, י. ויש מפרשים שהקלו בת"ח לפי שאין לו זמן פנוי].
 וכיון שדרך ביאה בלילה, וסתם חופה לביאה היא, גם דרך חופה להיות בלילה ולא ביום. יש מי שכתב שאין לקדש בלילה, כשם שאין מסדרים גט בלילה (ע' בשו"ת הרא"ם ח"ב לה). וכבר דנו בספרי האחרונים אם זהו דין לכתחילה ומדרבנן, ואם רק בקדושי שטר [דומיא דגט], או אף בקדושי כסף. (ע' שער המלך ריש הלכות גרושין; רב פעלים ח"א אה"ע ו).